

TEKST BIBLIJNY

Nie posiadamy oryginalnego rękopisu żadnej księgi Starego czy Nowego Testamentu. Nie jest to rzecz niezwykła, gdyż w oryginale nie zachowało się żadne dzieło literackie świata starożytnego. Posiadamy natomiast, w postaci licznych odpisów, kopie tekstów oryginalnych, wśród których znajdują się odpisy prawie bezpośrednio. Szczególnie wiele odpisów posiadają księgi Biblijne. Odpisy te nazywane są świadkami tekstu. Z ich pomocą krytycy tekstu próbują odtworzyć tekst oryginalny – autograf¹.

W niniejszej części najpierw zapoznamy się ze sposobami sporządzania tekstu w epoce biblijnej, z językami, w których zostały napisane poszczególne księgi Pisma Świętego, oraz z historią tekstu Starego i Nowego Testamentu. Dalej poprzez omówienie przekładów – w tym także przekładów na język polski – dojdziemy do krytyki tekstu biblijnego, czyli metod odtwarzania oryginalnego tekstu Biblii².

1. POWSTAWANIE TEKSTÓW

1.1. PISMO

Niewątpliwie pismo jest jednym z najważniejszych osiągnięć człowieka³. Wynalezienie pisma poprzedził szereg form wcześniejszych, które stopniowo do niego doprowadziło. Najstarsze teksty pisane pochodzą z okresu końca czwartego tysiąclecia przed Chrystusem z terenów południowej Mezopotamii. Powszechnym jest przekonanie, że wynalazcami pisma byli Sumerowie. Należy jednak pamiętać, że powstanie pisma fonetycznego czy to w postaci sylabicznej, czy też alfabetycznej, zostało poprzedzone w dziejach ludzkości przez pismo ideograficzne i piktograficzne, którego powstanie sięga 20 tys. lat przed Chrystusem.

Autorzy Biblii pisali już pismem fonetycznym w wersji alfabetycznej. Większość uczonych sądzi, że pismo alfabetyczne powstało około 1500 r. przed Chrystusem, ale co do tego istnieją pewne rozbieżności. Niektórzy badacze uznają, iż początek alfabetowi dało pismo protosynajskie czyli południowo-semickie, większa jednak część naukowców uważa za źródło alfabetu pisma ugaryckie czyli północno-semickie zawierające 22 znaki spółgłoskowe. Wydaje się, iż Fenicjanie przejęli ten alfabet i przekazali Grekom. Ich język – indoeuropejski – wymagał użycia samogłosek jako elementów konstytutywnych języka. Stąd też Grecy uzupełnili otrzymany alfabet o samogłoski. Od Greków poprzez Rzymian przeszedł alfabet do wszystkich współczesnych języków europejskich⁴.

1.2. MATERIAŁ PISARSKI

Najstarszym materiałem pisarskim była skała⁵. Z kamienia można było wykrajać tablice o jakiej wspomina Księga Wyjścia: „Gdy [Bóg] skończył rozmawiać z Mojżeszem na górze Synaj, dał mu dwie tablice Świadectwa, tablice kamienne, napisane palcem Bożym.” (zob. Wj 31,18; por. 24,12; 34,4; Pwt 9,9-11; 10,1-3).

¹ Zob. Z. Ziółkowski, *Spotkania z Biblią*, Poznań 1971, s. 77n.

² Zob. A. Tronina, *Tekst Pisma Świętego*, w: *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, s. 151.

³ Zob. szerzej: T. Jelonek, *Wprowadzenie w świat Biblii*, Kraków 1992, s. 58n.; M. Peter, *Tak mówi Bóg. Ogólne wiadomości o Piśmie Świętym*, s. 7nn.

⁴ Zob. W.W. Hallo, *Pismo w starożytności*, w: *Słownik Wiedzy Biblijnej*, red. B.M. Metzger, M.D. Coogan, Warszawa 1999, s. 597n.

⁵ Nie znaleziono jednak w Izraelu żadnych inskrypcji w skale, co było zjawiskiem powszechnym w krajach sąsiadujących. Wyjątkiem jest napis wryty w kanale Ezechiasza z ok. 700 r. przed Chr. Według niektórych komentatorów taki brak zabytków pisarskich wykonywanych na kamieniach, może być świadectwem, iż Żydzi bali się naśladować pisma kamiennych tablic; zob. A. Tronina, *Tekst Pisma Świętego*, s. 152.

Płytę kamienną pokrytą inskrypcjami nazywamy stelą. Przykładem takiej płyty kamiennej może być stela Meszy, króla Moabu z IX w. przed Chr., zawierająca opis zwycięstw króla Meszy nad Izraelitami i Edomitami⁶.

Bardziej powszechnym nośnikiem tekstu była glina, z której tworzone tabliczki gliniane. Pisano po niej rylcem, „klinem” (stąd dzisiejsza nazwa: pismo klinowe), po czym suszono glinę na słońcu lub wypalano po umieszczeniu na niej inskrypcji. Najtańszym surowcem były skorupy z rozbitych glinianych naczyń, które jako śmieci, można było wszędzie spotkać. Nazywamy je „ostraka” od greckiego słowa „ostrakon” – skorupa. Najstarsze ślady pisma hebrajskiego mamy zachowane na stelach, tabliczkach glinianych i ostrakach.

Jako materiału pisarskiego używano również tabliczek drewnianych używając do tego atramentu, a gdy były powleczone woskiem, litery żłobiono rylcem. W Biblii czytamy, że Pan skierował następujące słowa do proroka Ezechiela: „*Weź sobie kawałek drewna i napisz na nim: Juda i Izraelici jego sprzymierzeńcami*” (Ez 37,16).

Materiałem, na którym zostały napisane teksty Pisma Świętego był papirus. Papirus sporządzano z trójkątnej łodygi roślin – trzciny porastających deltę Nilu. Rdzeń łodygi dzielono na wąskie pasma, układano jedną warstwę wzdłuż, drugą wszerz, spoiwem był sok rośliny. Dalej prasowano, suszono i wygładzano powierzchnię powstałej karty. Pisano na tej stronie karty, gdzie włókna papirusu biegły poziomo. Z kilku kart sklejano wstęgę. W ten sposób powstały zwoje. Grecy nazywali „he byblos” zarówno roślinę jak i materiał do pisania wytwarzany z tej rośliny⁷. W Egipcie papirus był w użytku od pierwszej połowy III tysiąclecia przed Chr. Poza Egiptem pojawia się w XII w. przed Chr. Jako materiał pisarski był bardzo nietrwały, pod wpływem wilgoci łatwo się rozkładał.

Żydzi używali do pisania także skór zwierzęcych ze zwierząt „czystych”, czyli cieląt, owiec i kóz⁸. Oczyszczano skórę z sierści, wygładzano powierzchnię i powlekano białkiem. Powstałe w ten sposób karty zszywano rzemykami.

W III w. przed Chrystusem pojawia się pergamin, wynaleziony podobno przez Eumenesa króla Pergamonu w Azji Mniejszej (stąd nazwa tego materiału). Stało się to w czasie, kiedy władca egipski Ptolemeusz, zabronił eksportowania papirusu do Pergamonu, obawiając się, iż biblioteka pergamońska przewyższy sławą bibliotekę w Aleksandrii. Pergamin jest to cienka skóra owiec starannie wyprawiona. W powszechne użycie wszedł dopiero w IV w. Pergamin, choć dużo bardziej kosztowny, wyparł z użycia papirus, był bowiem trwały, gładki, o jasnej barwie, dający się zapisywać po obu stronach i podatny do ponownego użycia po zeszkrobaniu starego tekstu. Taki ponownie zapisany pergamin nazywamy „palimpsestem”.

Początkowo pergamin był używany w formie zwojów. Aby na zwoju znaleźć kolumnę tekstu, którą się poszukiwało, trzeba było odwinąć zwój czasem wiele razy, mimo woli go zużywając. Ta trudność oraz możliwość pisania po obu stronach pergaminu spowodowały, że zaczęto kształtować z pergaminu karty i zszywać je. W ten sposób około I w. zaczęły powstawać „kodeksy”, czyli dzisiejsze książki. Ta forma rozpowszechniła się w IV w. U Żydów jednak, dla potrzeb synagogi, teksty biblijne nadal były przekazywane w formie zwoju.

W XII w. do Europy przeniknął wynaleziony w II w. przez Chińczyków papier i powoli wyparł całkowicie pergamin.

Do materiału pisarskiego, rzecz jasna dostosowane były odpowiednie narzędzia pisarskie. Na kamiennych tablicach żłobiono litery żelaznym rylcem (zob. Hi 19,24). Również rylce służyły do pisania na tabliczkach glinianych i drewnianych pokrytych woskiem. Innym narzędziem pisarskim

⁶ Obecnie większa część ze zniszczonej steli znajduje się w muzeum w Luwrze. Zob. A. Gądecki, *Archeologia biblijna*, Gniezno 1994, t. 1, s. 312-313.

⁷ Taką nazwę nosiło także miasto – dziś w środkowym Libanie, na wybrzeżu Morza Śródziemnego – które słynęło z handlem papirusem.

⁸ Nakaz używania skór pochodzących z „czystych” zwierząt był nakazem Talmudycznym Meg 1,9.

była trzcinka przycięta skośnie, która służyła do pisania na tabliczkach drewnianych bielonych oraz na papirusie.

Od III wieku przed Chr. datuje się pisanie przy użyciu grubszej trzciny. Zaczęto pisać nią jak piórem. Atrament powstawał ze zmieszania sadzy z tartą żywicą. Taki zmieszany proszek przed użyciem należało rozpuścić w wodzie. Otrzymywało się wówczas tzw. atrament zmywalny, który łączył się z papirusem na zasadzie czysto mechanicznej. W celu uzyskania atramentu niezmywalnego, używano octu winnego. Atrament miał pierwotnie kolor czarny, niekiedy czerwony. Późniejsze kodeksy były pisane na pergaminie również w kolorze srebrnym i złotym.

Teksty oryginalne były pisane na zwojach zwanych „*megillah*” lub „*sefer*”. Tak karty papirusowe jak i skóry czy nawet początkowo pergamin zszywano tworząc długą taśmę, którą przymocowywano do dwóch wałków na które był nawijany zapisany zwój. Tak w Septuagincie, jak i w Nowym Testamencie zwoje te nazywane są „*byblos*” lub w greckiej formie zdrobniałej „*biblion*”. Na zwojach tekst pisano w kolumnach w poprzek taśmy. Według Pliniusza taki zwój najczęściej składał się z 20 kolumn. Najstarszym zabytkiem piśmiennictwa biblijnego jest zwój Księgi Izajasza znaleziony w Qumran. Liczy on 27 cm wysokości, jest długi na 7,15 m i posiada 54 kolumny po 29 wierszy. Zwoje zabezpieczano zawijając je w płótno i umieszczając w glinianych dzbanach.

1.3. JĘZYKI BIBLIJNE

Pismo jest, jak uważają niektórzy, uszlachetnioną odmianą języka. Pismo jest tworem języka, służy człowiekowi do przekazywania najważniejszych podań i wydarzeń rozgrywających się w narodzie. Szczególne miejsce w tworzeniu się języka ma Biblia. Została napisana w trzech językach: hebrajskim, aramejskim i greckim. Dwa pierwsze (hebrajski i aramejski) są zaliczane do rodziny języków semickich, natomiast język grecki, należy do rodziny języków indoeuropejskich.

Większość ksiąg Starego Testamentu napisana została w języku hebrajskim. Jedynie część księgi Daniela (Dn 2,4b – 7,28), księgi Ezdrasza (Ezd 4,8 – 6,18; 7,12-26) i księgi Jeremiasza (Jr 10,11) powstały w języku aramejskim. W języku greckim napisany został cały Nowy Testament oraz dwie księgi Starego Testamentu: Księga Mądrości, Druga Księga Machabejska oraz fragmenty Księgi Barucha (Ba 6), Księgi Daniela (Dn 3,24-90; 13 – 14) i Księgi Estery (Est 10,4 – 16,24). Ponadto niektóre księgi Starego Testamentu, chociaż powstały w języku hebrajskim (aramejskim), to jednak do naszych czasów dochowały się jedynie ich greckie tłumaczenia. Są to Księga Tobiasza, Księga Judyty, Pierwsza Księga Machabejska, Księga Syracha i Księga Barucha⁹.

1.3.1. JĘZYKI SEMICKIE

Języki semickie można podzielić na trzy grupy.

Grupa języków północno-wschodnich. Zaliczamy do niej język akkadyjski¹⁰ i pochodzące od niego języki babiloński i asyryjski. Był to język pierwszego państwa semickiego w Mezopotamii, który w pisowni używał pisma sumeryckiego czyli klinowego. Ostatnie zapiski pismem klinowym pochodzą z 75 roku po Chrystusie. Odnalezienie tego pisma datuje się na 1621 rok. Jednak pełne odczytanie nastąpiło dopiero w XIX wieku.

Grupa języków północno-zachodnich, w której należy wyróżnić w sposób szczególny języki kananejskie. Do języków kananejskich należy język hebrajski, fenicki, ugarycki i moabicki. To w ramach tej grupy językowej wynaleziono alfabet. Osobną podgrupę w ramach języków północno-zachodnich tworzą różne dialekty języka aramejskiego oraz syryjskiego.

⁹ Zob. A. Tronina, *Tekst Pisma Świętego*, s. 151.

¹⁰ Nazwa tego języka wywodzi się od miasta Akkad, które leży opodal dzisiejszego Bagdadu. O mieście tym wspomina księga Rodzaju Rdz 10,10. Język akkadyjski zastępuje ok. 1900 roku przed Chrystusem język Sumerów i był językiem obowiązującym na całym wschodzie przez okres drugiego tysiąclecia.

Trzecią częścią jest grupa południowa języków semickich, która obejmuje języki arabski i etiopski¹¹.

JĘZYK HEBRAJSKI

Język hebrajski powstał z dialektu, którym mówiono w Kanaanie przed przybyciem Izraelitów, czyli w około XIV-XII w. przed Chr. Okresem największego rozwoju tego języka jest okres monarchii. Po niewoli babilońskiej Żydzi przyjęli zasadniczo język aramejski i język hebrajski stał się językiem urzędowo-liturgicznym. Używano go jedynie w księgach i w tekstach modlitewnych – jako język święty.

Alfabet hebrajski zawiera 22 spółgłoski. Sam język jest prosty i pod względem słownictwa dość ubogi. Wyrazy składają się z rdzeni, które składają się z trzech spółgłosek, które decydują o jego znaczeniu. Zmiany samogłoskowe nie zmieniają zasadniczego znaczenia wyrazu, jedynie zmieniają intensywność, czy też czas działania (np. qatal – zabił, qotel – zabijający, qittel – zamordował, quttal – został zamordowany).

Czasowniki w języku hebrajskim występują tylko w dwóch formach czasowych: niedokonanej i dokonanej. Język hebrajski posiada siedem koniugacji, przy czym trzy z nich wyrażają formę intensywną, dwie natomiast formę przyczynową. Jest językiem prostym i ubogim w słownictwo. Brak jest deklinacji. Posiada bardzo niewiele przymiotników. Pojęcia abstrakcyjne wyraża określeniami oznaczającymi konkretne rzeczy np. „nerki” oznaczają tajemne myśli. Tak więc, pomimo swojej prostoty, także i język hebrajski posiada wyrażenia idiomatyczne.

Alfabetem starohebrajskim pisano począwszy od X w. przed Chr., chociaż trudno dokładnie wskazać czas, kiedy Naród Wybrany posiadał sztukę pisania. Najstarsze fragmenty, jak się wydaje, mówią o Gedeonie (Sdz 8,14), czy też o królowej Jezabel (1 Krl 21,8n.). Obecny tekst Starego Testamentu napisany został alfabetem kwadratowym, czyli aramejskim, który powstał po niewoli babilońskiej. Zabytki epigraficzne sprzed niewoli babilońskiej są nieliczne. Najstarszym dokumentem piśmiennictwa starohebrajskiego jest tzw. kalendarz z Gezer pochodzący z X w. przed Chr. oraz stela króla Moabu Meszy z IX w. przedstawiająca moabską wersję wydarzeń za czasów izraelskiego króla Jorami (obecnie znajduje się we Francji w Luwr). Warto również wspomnieć inskrypcję w kanale prowadzącym do sadzawki Siloe z VIII w. relacjonującą przekopanie kanału Ezechiasza, który sprowadzał wodę do Jerozolimy oraz ostrakę z Lakis z VI w. informującą o zbliżaniu się wojsk Nabuchodonozora (okres poprzedzający upadek Jerozolimy 587 rok)¹².

JĘZYK ARAMEJSKI

Określeniem język aramejski oznacza się dialekty, którymi mówiły szczepy semickie przybyłe około X w. przed Chr. ze wschodu na tereny Syrii i Palestyny. Przybyli semici sami nazywali się Aramejczykami. Na terenach osiedlenia stworzyli oni szereg odrębnych państw. Dopóki istniały poszczególne państwa aramejskie, język i pismo aramejskie nie miały większego znaczenia. Po utracie przez Aramejczyków niepodległości w VIII w. przed Chr., mowa i pismo stało się powszechnie znane w krajach Bliskiego Wschodu. Od VII w. język aramejski zaczął być używany w imperium asyryjskim, na co wielki wpływ miały zdobycze króla Tiglata Pileasara III, który podporządkował sobie szereg państw asyryjskich. Od 500 roku stał się on językiem oficjalnym kancelarii perskiej. Na wygnaniu w Babilonii, Izraelici zaczęli posługiwać się językiem aramejskim, który stał się dla nich językiem codziennego użytku prawie do końca II w. po Chr. Język aramejski jest pierwowzorem dla pisma kwadratowego, w którym został napisany w przeważającej części Stary Testament. W języku aramejskim powstają również liczne dzieła odnajdywane w dzisiejszych czasach na terenie Egiptu,

¹¹ Zob. T. Jelonek, *Wprowadzenie w świat Biblii*, Kraków 1992, s. 24n.; 58n.

¹² Zob. J. Milik, *Dziesięć lat odkryć na Pustyni Judzkiej*, Warszawa 1968, s. 23n.

Azji Mniejszej, Arabii a nawet w Indiach. Należy pamiętać, iż Pan Jezus posługiwał się w codziennym życiu palestyńską formą języka aramejskiego, o czym świadczą poszczególne słowa aramejskie zachowane w Ewangelii.

W tekście biblijnym rozróżnienie pomiędzy językiem hebrajskim i aramejskim wprowadził F. Delitzsch w 1886 r. W języku aramejskim, oprócz ksiąg Starego Testamentu, zostało napisane wiele tekstów znalezionych w Qumran, m.in. apokryfy, Targumy oraz Talmud.

1.3.2. JĘZYK GRECKI

Język grecki należy do rodziny języków indoeuropejskich, która to rodzina zapożyczyła pismo od Fenicjan. Do końca XIX w. sądzono, że greka biblijna jest językiem różnym od greckiego. Odkrycie wielu papirusów greckich pokazało, że zarówno tłumacze Septuaginty jak i autorzy Nowego Testamentu korzystali z języka powszechnie używanego w okresie od III w. przed Chr. do II w. po Chr. Podobnie jak rozkwit państwa Perskiego spowodował rozkwit języka aramejskiego, tak język grecki swoją powszechność zawdzięcza podbojom Aleksandra Wielkiego. Jego podboje sprawiły, iż powstało w końcu IV w. przed Chr. imperium helleńskie obejmujące cały Bliski Wschód, w którym rozwijała się kultura helleńska i język grecki. Język ten określa się jako dialekt „koine” – tzn. język wspólny.

Język grecki koine jest językiem powstałym na bazie dialektu attyckiego wzbogaconego o słownictwo jońskie, a także o rozmaite semityzmy i latynizmy. Jest to język nie tylko Greków rozproszonych w całym basenie Morza Śródziemnego i na Bliskim Wschodzie, ale wszystkich ludów poddanych wpływom kultury helleńskiej, a także wszystkich klas społecznych. W „koine” nie ma języka klas wykształconych i języka prostego ludu – wszyscy mówią jednym językiem.

Język grecki posiada czasowniki wyrażające czas teraźniejszy, przyszły i przeszły. Posiada również formy tzw. aorystu, wyrażające czynność zamkniętą, punktualną, oraz perfectum, wyrażający czynność przeszłą mającą skutki w teraźniejszości. Język ten posiada również odmiany rzeczownika i przymiotnika przez przypadki. Wszystko to sprawia, iż język ten stał się dobrym narzędziem do precyzyjnego wyrażania myśli i uczuć. Zachowane do dzisiejszych czasów kodeksy biblijne z IV i V w. po Chr. zostały napisane wielkimi literami, tzw. majuskułą (łac.: major – większy), lub uncją (łac.: uncia – cal, pierwotne wielkość litery). Teksty biblijne napisane wielkimi literami (uncjami lub majuskułami), były pisane pismem ciągłym, bez odstępów między wyrazami oraz bez akcentów i przydechów. Od ok. 800 roku pojawia się pismo minuskułowe, małoliterowe.